

Кривецкая Л.М. Юридическая природа актов толкования норм права.

Исследуется юридическая природа актов толкования норм права и их использование, в сфере правоприменительной деятельности. Выделяются виды актов толкования норм права и их характерные признаки.

Ключевые слова: правовой акт, разъяснение, толкование норм права, юридический документ.

Kryvetska L.M. The legal nature of law interpretation acts.

The legal nature of law interpretation acts and their application in the field of law is considered in this article. A variety of law interpretation acts and their characteristics are analysed.

Key words: legal acts, explanation, interpretation of the norms of law, legal document.

Стаття надійшла 16 вересня 2011 р.

УДК 340.11

Г.Ю. Лук'янова

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВА У СУЧАСНІЙ ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ

Комплексно аналізуються концептуальні основи методології дослідження права, розкриваються принципи наукового пізнання, що є суттєвими чинниками розуміння методологічних засад дослідження права як соціального багатогранного явища.

Ключові слова: право, правова система, метод, методологія, принципи наукового пізнання.

Постановка проблеми. Методологічна забезпеченість науки, точність методів наукових досліджень допомагає дослідникам відшукувати нові шляхи пізнання процесів і явищ, що вивчаються, їх адекватного відображення в системі наукових знань. Жодна галузь науки не може існувати чи розвиватися без методологічної бази.

Невипадково сьогодні методологія наукових досліджень у праві набуває значної культурної цінності для сучасного суспільного розвитку та належить до фундаментальних проблем вітчизняної юридичної науки.

Методологія пізнання права, ґрунтуючись на результатах попередніх теоретичних досліджень, дає нам новий погляд на розуміння сутності даного явища. Тим самим методологія сприяє розвитку теорії і практики реалізації права, у тому числі його трансформації та удосконалення.

Стан дослідження. Важливе місце у вивченні проблем методологічної основи дослідження права посідають праці відомих вітчизняних і зарубіжних учених: С. Алексєєва, Г. Гребенькова, М. Гуренко, О. Зайчука, М. Кельмана, Д. Керімова, М. Костицького, В. Кравця, В. Миронова, М. Мірошніченко, В. Моїсєєва, В. Нерсєсянца, Н. Оніщенко, В. Пазенка, П. Рабіновича, В. Селіванова, С. Сливки, В. Смирнова, І. Тіміуш, Ю. Тихонравова, О. Тихомирова та інших.

Метою даної статті є комплексний аналіз концептуальних основ методології дослідження права, що забезпечує отримання максимально об'єктивних, точних, систематизованих висновків про право як соціальне багатоаспектне явище.

Виклад основного матеріалу. Складність, багатогранність і міждисциплінарний статус будь-якої наукової проблеми призводять до необхідності її вивчення у системі координат, що задається різними рівнями методології науки.

Саме поняття «методологія» (від грец. *μέθοδος* – правильний, вірний шлях, шлях дослідження) неоднозначно розуміється в сучасній науці.

У широкому розумінні слова методологія – це теорія людської діяльності, «це діяльність пізнання, мислення або, якщо говорити точніше, вся діяльність людства, включаючи сюди не лише власне пізнання, але й виробництво. Можна сказати, що методологія ... є теорія людської діяльності» [1, с. 6]. У вузькому розумінні слова під методологією розуміють сукупність методів, прийомів, процедур наукового дослідження. Саме таке ставлення до методології переважає, наприклад, у зарубіжній (американській і взагалі англомовній) науковій літературі.

Своєрідним компромісом між надто широким і надто вузьким розумінням методології як шляху пізнання є багаторівневий підхід, коли розрізняються: найзагальніші методи наукового пізнання – аналіз і синтез, сходження від абстрактного до конкретного тощо (філософська методологія); загальні для багатьох наук, міждисциплінарні методи пізнання – системний та організаційний аналіз, кібернетичний, синергетичний підходи тощо (загальнонаукова методологія); теорія

і методи конкретної науки, галузі знань; методика, сукупність операцій і процедур, що застосовуються в конкретних дослідженнях.

На нашу думку, будь-яка методологія полягає в тому, щоб чітко визначити такі методи дослідження соціальних явищ, які, по-перше, відповідають самому об'єкту дослідження, тобто адекватні природі самого досліджуваного явища, а, по-друге, дають теоретичне уявлення про систему методів дослідження конкретного явища, що треба сприймати як теорію, звернену до практики дослідження. При цьому методологію не можна розглядати як науково-дослідницький інструментарій. Методологія – це, перш за все, теоретичне уявлення про саме явище й про можливості його вивчення з метою практичного вдосконалення, без чого ніяке практичне вдосконалення соціальної практики не має сенсу, а реформування буде щонайменше неефективним, якщо не шкідливим.

Питання методології досить складне, оскільки саме воно досить часто в наукових джерелах тлумачиться по-різному. Багато зарубіжних наукових шкіл не розмежовують методологію і методи дослідження. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як: 1) вчення про науковий метод пізнання та перетворення світу; його філософська, теоретична основа; 2) сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [2, с. 664].

Методологія виконує такі функції:

- визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища;
- спрямовує, передбачає особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета;
- забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається;
- допомагає введенню нової інформації до фонду теорії науки;
- забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці;
- створює систему наукової інформації, що ґрунтується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання [3, с. 56].

Під методологічною основою дослідження розуміють основне, вихідне положення, на якому ґрунтується наукове дослідження. Методологічні основи даної науки завжди існують поза цією наукою, за її межами і не виводяться із самого дослідження.

Методологія – вчення про систему наукових принципів, форм і способів дослідницької діяльності – має чотирирівневу структуру. Нині розрізняють фундаментальні, загальнонаукові принципи, що становлять власне методологію, конкретнонаукові принципи, що лежать в основі теорії тієї чи іншої дисципліни або наукової галузі, і систему конкретних методів і технік, що застосовуються для вирішення спеціальних дослідницьких завдань.

Філософська (або фундаментальна) методологія є вищим рівнем методології науки, що визначає загальну стратегію принципів пізнання особливостей явищ, процесів, сфер діяльності [3, с. 57].

Не заглиблюючись у розкриття поняття і предмета методології, окреслимо деякі принципи наукового пізнання, що, на нашу думку, є доволі суттєвими для кращого розуміння методологічних засад дослідження права як соціального багатоаспектного явища.

Фундаментальні принципи ґрунтуються на узагальнюючих, філософських положеннях, що відображають найсуттєвіші властивості об'єктивної дійсності та свідомості з урахуванням досвіду, набутого в процесі пізнавальної діяльності людини. До них, зокрема, належить *принцип діалектики*, що відображає взаємозумовлений і суперечливий розвиток явищ дійсності.

Діалектична логіка пізнання стала універсальним інструментом для всіх наук при вивченні будь-яких проблем пізнання і практики.

Діалектика як метод пізнання природи, суспільства і мислення, розглянута в єдності з логікою і теорією пізнання, є фундаментальним науковим принципом дослідження багатопланової та суперечливої дійсності в усіх її проявах. Діалектичний підхід дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечливість між сутністю і явищем, змістом і формою, дотриматись об'єктивності при оцінюванні дійсності. Досвід і факти є джерелом, основою пізнання дійсності, а практика – критерієм істинності теорії. Діалектика як фундаментальний принцип і метод пізнання має величезну пояснювальну силу. Однак вона не підмінює конкретнонаукові методи, пов'язані зі специфікою досліджуваної сфери. Діалектика виявляється в них і реалізується через них відповідно до вимог спадкоємності та непротиріччя в методології [3, с. 58].

Принцип універсальності законів світобудови. Розвиток науки загалом характеризується єдністю протилежних тенденцій – диференціації та інтеграції наукових знань. Провідними на сучасному

етапі є інтеграційні процеси, що передбачають необхідність об'єднання досліджень неживої і живої природи та суспільства, вивчення їх з точки зору універсальних законів світобудови. При цьому основні закономірності соціального буття (включаючи забезпечення природоохоронної функції держави) виступають як інобуття загальних закономірностей самоорганізації матерії, світу, світобудови, як модифікація їх фундаментальних властивостей [4, с. 135-154].

Загальнонаукова методологія використовується в усіх або в переважній більшості наук, оскільки будь-яке наукове відкриття має не лише предметний, але й методологічний зміст, спричиняє критичний перегляд прийнятого досі понятійного апарату, чинників, передумов і підходів щодо інтерпретації досліджуваних явищ.

Принцип універсальності загальнонаукових методів пізнання дійсності. Виходячи із принципу універсальності законів світобудови, можна припустити універсальність загальнонаукових методів пізнання дійсності. Це означає можливість застосовувати при дослідженні права не лише історичного, термінологічного, функціонального, когнітивного аналізу, моделювання тощо, але й синергетики, теорії хаосу, теорії катастроф та інших сучасних загальнонаукових концепцій.

Необхідно також зазначити, що право становить для дослідників складну систему. У цьому зв'язку доречно вказати на необхідність відповідного системного пізнання, що дозволяє визначити природу та характер взаємозв'язків його елементів, розкрити функціональне призначення та ефективність дії кожного з компонентів та охарактеризувати право в цілому.

Системність права відображається в наступних основних ознаках:

а) компоненти правової системи є певною цілісністю, вони з'єднані між собою за певними сутнісно-змістовими характеристиками;

б) правовій системі властива відносна самостійність, вона має можливість видозмінювати свої компоненти і створювати нові, може виступати у вигляді підсистеми іншої, об'ємнішої системи;

в) у результаті структурної упорядкованості її компонентів правова система утворює єдність, цим вона являє собою гармонійний «ансамбль», що забезпечує субординацію, ієрархічність, синхронність і стійкість функціонування;

г) сукупність зазначених ознак обумовлює основну властивість правової системи – інтегративність: кожен її компонент існує і

діє лише у взаємодії з іншими, а порушення характеру та ритму дії одного компонента негайно відображається на функціонуванні інших компонентів і правової системи в цілому [5, с. 18].

У даному контексті вважаємо за необхідне згадати про важливість *системного підходу* як наукового методу пізнання права. Практично всі автори наукової літератури з теорії держави та права відносять даний прийом дослідження до групи спеціальних методів. Системно-структурний, або, як його ще називають, системний метод, розуміється М.І. Байтіним як сукупність методологічних підходів, прийомів і принципів вивчення та конструювання держави і права багатьох державно-правових явищ як систем [6, с. 26]. Проте дослідження різних систем було започатковане у сфері філософського пізнання, і було б несправедливим, якби, обираючи основоположним напрямом дослідження системний підхід, ми не звернулися до розуміння цього методу, виробленого вченими у цій галузі.

Ще Г. Гегель сформулював ідею системності стосовно філософії: «Кожна частина філософії є філософське ціле, замкнуте в собі коло, але філософська ідея є в кожній із цих частин в особливій визначеності або особливому елементі. Окреме коло, саме тому, що воно є усередині себе цілісність, розриває межу свого елемента і служить підставою ширшої сфери; ціле є колом тому, що складається з кіл, кожне з яких є необхідним моментом, так що система їх своєрідних елементів складає всю ідею, яка разом із тим виявляється також і в кожному з них» [7, с. 33].

Відомий російський дослідник методології юридичної науки Д.А. Керімов вважає, що якщо спробувати визначити в найзагальнішій формі поняття системного дослідження, то можна сказати, що воно припускає всесторонній аналіз складних динамічних єдностей, частини яких (підсистеми цих цілісних систем) знаходяться між собою в органічній єдності та взаємодії.

Системний підхід до дослідження складних динамічних цілісностей дозволяє знайти внутрішній механізм дії не тільки окремих його компонентів, а й їх взаємодії на різних рівнях. Цей метод дослідження правових явищ, на думку вченого, неодмінно передбачає їх комплексне дослідження, яке потребує, насамперед, з'ясування якостей системності та структурно-функціональних взаємодій указаних явищ [8, с. 225–226, 229].

Однією з найцікавіших видається точка зору В.П. Кохановського, який говорить про системний підхід як про сукупність загально-

наукових методологічних принципів, в основі яких лежить розгляд об'єктів як систем [9, с. 119]. Іншим є підхід представників вітчизняної юридичної науки, у розумінні яких системний метод припускає, що всі державно-правові явища розглядаються як елементи систем. Право, держава, їх структурні підрозділи є відкритими системами, що складаються із систем нижчого порядку і належать до ширших систем. Найчастіше системний метод дозволяє осягнути взаємодію держави і права як комплексний процес з усіма його проявами, простежити зв'язки між причиною і наслідком у державно-правових явищах [10, с. 15].

Представник науки теоретичного знання – філософії права – С.А. Бублик слушно називає системний аналіз найпродуктивнішим дослідницьким методом, застосування якого в юридичній науці є особливо актуальним. Учений зазначає, що «...йдеться про дослідження об'єктів як систем. Система – це ціле, складене з частин, сукупність взаємопов'язаних елементів, цілісність. Звідси перший принцип системного аналізу – цілісність об'єкта як системи, властивості якої не зводяться до суми ознак її елементів, не виводяться з цих ознак. Система характеризується взаємозалежністю цілого й частини, коли кожний елемент залежить від свого місця і своїх функцій у цілісній системі» [11, с. 68].

У результаті узагальнення вищенаведених уявлень про системний підхід можна прийти до висновку про те, що його розуміння пов'язується з інтеграцією низки загальнонаукових принципів і методів досліджень чи розглядом його як одного самостійного загальнонаукового принципу. У цьому зв'язку виникає питання: чи можна досліджувати певну систему з допомогою одного методу, базуючись на одному загальнонауковому принципі? Для пошуку відповіді на це питання необхідно мати уявлення про те, що собою являє система як об'єкт дослідження.

Характеристика цієї категорії засновника теорії систем Карла Людвіга фон Берталанфі як комплексу взаємодіючих елементів досі є основою всіх існуючих тлумачень поняття «система». Саме наголос на цілісності та інтегративності властивостей об'єктів, зроблений у визначенні системи як комплексу взаємодіючих елементів, став причиною його широкого застосування.

Необхідно звернути увагу на те, що як в українській мові, так і в багатьох інших мовах світу поняття «система» включає велику кількість сутнісно-якісних характеристик предметів, явищ та процесів.

Як відомо із довідкових джерел, система (від грецьк. *συστήμα* – поєднання, утворення) – сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія; якісні характеристики цих елементів становлять зміст системи, сукупність закономірних зв'язків між елементами – внутрішню форму (структуру системи) [12, с. 583].

Крім того, під системою розуміється: 1) значна кількість закономірно пов'язаних одних з одним елементів (предметів, явищ, поглядів, принципів тощо), що становлять певне цілісне утворення, єдність; 2) порядок, зумовлений планомірним, правильним розташуванням частин у встановленому зв'язку, суворій послідовності; 3) форма, спосіб організації чого-небудь; 4) сукупність господарських одиниць, установ, споріднених своїм завданням та організаційно об'єднаних у єдине ціле; 5) сукупність споруд, машин, механізмів, які служать єдиній меті; 6) те, що стало звичним, регулярним; 7) технічний пристрій, конструкція [13, с. 628].

Представники філософії під системою розуміють певну сукупність взаємопов'язаних елементів, що утворюють стійку цілісність, мають певні інтегративні особливості та внутрішні закономірності, притаманні саме цій спільності [14, с. 407].

За твердженням В.Г. Афанасьєва, цілісна система – це сукупність об'єктів, взаємодія яких зумовлює наявність нових інтегративних якостей, нехарактерних для частин, компонентів, що її утворюють [15, с. 19].

На думку В.М. Садовського, властивості системи є не просто сумою властивостей, яку становлять її окремі елементи, а визначаються наявністю і специфікою зв'язків між елементами. Наявність зв'язків між елементами системи та інтегративні, цілісні властивості системи, що ними породжуються, забезпечують відносно самостійне, відокремлене існування, функціонування (а в деяких випадках і розвиток) системи [16, с. 83–84].

Таким чином, в основі системного підходу лежить дослідження певного об'єкта як цілісної системи, що має внутрішню структуру, поділяється на складові елементи, і завдання дослідника полягає в тому, щоб визначити їх кількість, порядок організації, зв'язки та взаємодію між ними.

Тільки після цього можна всебічно і точно пізнати об'єкт. За допомогою системного підходу можуть бути досліджені найрізноманітніші явища правової дійсності.

Характеризуючи стан розробленості системного підходу і принципів, що складають його зміст, І.В. Блауберг, В.М. Садовський та Б.Г. Юдін називають такі основні засади системного дослідження:

а) системне дослідження характеризується підходом до досліджуваної системи як до цілого і уявленнями про середовище системи та її елементів;

б) поняття системи конкретизується через поняття зв'язку; серед різноманітних типів зв'язків особливе місце посідають системоутворюючі зв'язки;

в) стійкі зв'язки утворюють структуру системи, тобто забезпечують її упорядкованість; спрямованість цієї упорядкованості характеризує організацію системи;

г) структура, своєю чергою, може характеризуватися і по горизонталі, і по вертикалі;

д) зв'язок між різними рівнями реалізується за допомогою управління [17, с. 40–41].

Таким чином, в основі розуміння права як системи лежить така властивість права, як системність. Призначення системного підходу, на нашу думку, полягає не просто в констатації існування певної системи, а в аналізі таких сукупностей елементів і зв'язків між ними, які дослідник, відповідно до своїх пізнавальних завдань, розглядає саме як системи. Причому стосовно одного й того самого досліджуваного об'єкта можуть бути змодельовані різноманітні системи – залежно від обраного критерію, тобто так званої системотворчої ознаки. Наприклад, правову систему змістовно можна уявити як сукупність правових феноменів: правові норми, правові інститути, правовідносини, правові концепції, правосвідомість, правова культура тощо.

Особливістю сучасного стану національної юридичної науки, з гносеологічної точки зору, на думку українського вченого В. Селіванова, є певна невизначеність її методологічних і теоретичних підвалин та установок.

Традиційні дослідницькі підходи до наукового аналізу державних і юридичних явищ і процесів, що ґрунтувалися виключно на принципах марксистсько-ленінської філософії, за умов нестандартної економічної і соціально-політичної ситуації у суверенній Україні виявляють певну наукову обмеженість. Окремі з них за рівнем своєї пізнавальної здатності не встигають за динамікою радикальних суспільних перетворень, інші стають інструментом, за допомогою якого видається за дійсне те, що існує тільки в уяві або до чого є лише

прагнення і не більше (один з прикладів: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» (ст. 1 Конституції України) [18, с. 23].

Висновки. Методологія наукового пізнання відіграє значну роль у сприйнятті нових змін реальної соціальної дійсності, в тому числі у сфері державно-юридичних відносин в Україні. Методологія пізнання і перетворення сучасного українського права, ґрунтуючись на результатах попередніх теоретичних досліджень, дає нам новий погляд на розуміння даного явища, його реальної сутності. Тим самим методологія сприяє розвитку теорії права та практики, в тому числі їх трансформації й удосконалення.

Таким чином, дослідження та розроблення методологічних проблем права є виключно актуальним, учені-правники мають реальну можливість наукової розробки методологічних засад права на основі політико-правового плюралізму, визнання серед них певного місця і значення загальнолюдських цінностей.

1. Щедровицкий Г.П. Проблемы методологии системного исследования / Георгий Петрович Щедровицкий. – М., 1964. – 48 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

3. Шейко В.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник / В.М. Шейко, Н.М. Кушнарченко. – [5-те вид., стер.]. – К.: Знання, 2006. – 307 с.

4. Маркарян Э.С. Глобальное моделирование, интеграция наук и системный подход / Э.С. Маркарян // Системные исследования: методологические проблемы // Ежегодник. – 1980. – М., 1981. – С. 135–154.

5. Керимов Д.А. Методологические функции философии права / Д.А. Керимов // Государство и право. – 1995. – № 9. – С. 15–22.

6. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М., 2000. – 776 с.

7. Гегель Г.-В.Ф. Сочинения / Георг Вильгельм Фридрих Гегель: [в 14 т.]. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1929. – Т. 1. – 473 с.

8. Керимов Д.А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права / Джангир Аббасович Керимов: [4-е изд.] – М.: Изд-во СГУ, 2008. – 521 с.

9. Кохановский В.П. Философия / В.П. Кохановский, Л.В. Жаров, В.П. Яковлев. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. – 224 с.

10. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / Ольга Федорівна Скакун; [пер. з рос.]. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.

11. Філософія права: навч. посібник / [О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Заїнчковський та ін.]; за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

12. Філософський енциклопедичний словник / [під гол. ред. В.І. Шинкарука]. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.

13. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / [укл.: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк]. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.

14. Філософія: навч. посібник / [Л.Б. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.]; за ред. І.Ф. Надольного; [5-ге вид., стер.]. – К.: Вікар, 2005. – 516 с.

15. Афанасьев В.Г. Системность и общество / Виктор Григорьевич Афанасьев. – М.: Политиздат, 1980. – 368 с.

16. Садовский В.Н. Основание общей теории систем. Логико-методологический анализ / Вадим Николаевич Садовский. – М.: Наука, 1974. – 279 с.

17. Блауберг И.В. Философский принцип системности и системный подход / И.В. Блауберг, В.Н. Садовский, Б.Г. Юдин // Вопросы философии. – 1978. – № 8. – С. 39–52.

18. Селіванов В. До проблеми методологічного забезпечення теоретичного аналізу державотворення і правотворення в Україні / В. Селіванов // Права України. – 2006. – № 4. – С. 21-28.

Лукьянова Г.Ю. Методологические основы исследования права в современной юридической науке.

Комплексно проанализированы концептуальные основы методологии исследования права, раскрыты принципы научного познания, которые являются существенными факторами понимания методологических основ исследования права как социального многоаспектного явления.

Ключевые слова: право, правовая система, метод, методология, принципы научного познания

Lukianova G.Y. Methodological bases of the research of law in the modern law sciences.

The conceptual bases of the law research methodology are analysed, the principles of scientific cognition, which are the significant factors of understanding of law research methodological bases, as a social multi-dimensional phenomenon, are considered in this article.

Key words: law, legal system, method, methodology, principles of scientific cognition.

Стаття надійшла 20 вересня 2011 р.